
Миљана М. Матић
(Музеј Српске православне цркве у Београду)

**ПРЕДСТАВЕ СРПСКИХ ВЛАДАРА ДИНАСТИЈЕ
НЕМАЊИЋ У ИКОНОПИСУ ОБНОВЉЕНЕ ПЕЋКЕ
ПАТРИЈАРШИЈЕ 1557–1690: СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ**

Идеја о представљању Пантеона српских светих врхунац свог развоја достиже у доба обновљене Пећке патријаршије. У склопу јасно опредељеног програма посебно место добили су култови родоначелника династије Немањића, утемељитеља самосталне српске средњовековне државе и цркве. У целини посматрано, прикази националних владара особеност су српског иконописа у односу на поствизантијски иконопис тога времена (грчки, итало-критски и руски).¹

У раздобљу од 1557. године до Велике сеобе на иконама су најчешће сликани оснивачи династије - Свети Симеон и Свети Сава Српски, Стефан Дечански, али и Стефан Првовенчани, Стефан Вукановић и последњи Немањић, Урош Пети. У ранијим вековима створени литерарни предлошци - житија и службе, добијају своју позну ликовну интерпретацију.² Представе родоначелника династије, Светог Симеона и Саве, улазе и у низ престоних икона на иконостасу, сачувани примери сведоче - не пре четврте деценије 17. века.³ Истовремено се негује тема двојног портрета оснивача владарске династије и његовог сина, првог српског архиепископа, која је најзаступљенија у опусу икона зографа Јована. Између 1627/1628. и 1644/1645. године сликар је више пута представио двојицу Немањића: на икони Христа са апостолима из Никољца (1627/1628), на оштећеној икони из Пиве (1638/1639) и на две иконе из Мораче (1644/1645) – једном у друштву Светог Стефана Вукановића и Светог Кирила Филозофа (сл.

¹ М. Матић, *Српски иконопис у доба обновљене Пећке патријаршије 1557-1690*, Београд 2017, 380; Eadem, *Serbian icon painting in the age of restored Patriarchate of Peć*, in: *Sacral art of the Serbian lands in the Middle Ages* /editors Dragan Vojvodić, Danica Popović/, Collection II: *Byzantine heritage and Serbian art*, Belgrade 2016, 531.

² О житијима Светог Саве као литерарном предлошку у старој српској уметности: Б. Миљковић, *Житија Светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008, 199-209.

³ На иконостасу манастира Пива 1638/1639. године. Матић, *Српски иконопис*, 381.

сл. 1 Икона Свети Сава и Свети Симеон Српски, Свети Стефан Вукановић и Свети Кирил Филозоф, 54 × 37 cm, манастир Морача, зограф Јован, 1644/1645 (фото: В. Џамић)

Fig. 1 *Icon of Saint Sava and Saint Simeon of Serbia, Saint Stefan Vukanović and Saint Cyril the Philosopher*, 54 × 37 cm, Treasury of Morača Monastery, zograph Jovan, 1644/1645 (photo: V. Džamić)

сл. 2 Икона Свети Сава и Свети Симеон Српски са житијем Светог Саве, 251 × 174 cm, манастир Морача, зограф Јован, 1644/1645 (фото: монах Игнатије Алексејев, Живота Тирић)

Fig. 2 *Icon of Saint Sava and Saint Simeon of Serbia with scenes from Saint Sava's hagiography*, 251 × 174 cm, Morača Monastery, zograph Jovan, 1644/1645 (photo: monk Ignatije Alekseev, Života Ćirić)

сл. 3 Икона Свети Сава и Свети Симеон Српски, 22,6 × 17,6 × 2,4 cm, ризница манастира Крка (изложена у Музеју СПЦ у Београду), непознати аутор, средина 17. века (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 3 *Icon of Saint Sava and Saint Simeon of Serbia*, 22,6 × 17,6 × 2,4 cm, Treasury of the Krka monastery (exhibited at the Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade), unknown author, mid 17th century (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

1), други пут окружене циклусом житија Светог Саве (сл. 2).⁴ Мотив полукружног сегмента неба са попрсјем Христа, који се појављује на Јовановим иконама из Пиве и Мораче, као и на икони Светог Симеона и Саве непознатог мајстора из Крке (средина 17. века)⁵ (сл. 3), јединствена је тековина сликарства обновљене Пећке патријаршије и допринос српских мајстора коначном уобличавању иконографије светих Немањића.⁶ Икона Светог Симеона и Светог Саве са епизодама Савиног житија (сл. 2) из Мораче (1644/1645) у раскошно резбареном оквиру, својим димензијама

⁴ Матић, *op.cit.*, 53, 56-57, 63, 65, 107, 109, 158-163, 165, 187, 235, 237, 310, 313, 316-317, 321, 323, 363, 369, 453, 470, 476-477, сл. 38, 174, 176, 183, 356-358, 363, кат. бр. 197, 245, 266, 267. О двојном портрету Светог Симеона и Саве у уметности: Д. Милошевић, *Срби светитељи у старом сликарству, О Србљаку*, Београд 1970, 149-186 (посебно 178-186); Еадем, *Иконографија светог Саве у средњем веку, Међународни научни скуп Сава Немањић - свети Сава. Историја и предање*, Београд 1979, 281-315; С. Петковић, *Ликови Срба светитеља у српским штампаним књигама XVI века*, ЗЛУМС 26 (Нови Сад 1990), 139-158; В. Ј. Ђурић, *Једна антиисламска икона Светог Саве Српског и Светог Симеона Немање, Хиландарски зборник 9* (Београд 1997), 135-139.

⁵ Матић, *op.cit.*, 157, 346-347, 490-491 кат. бр. 316 сл. 173, 389.

⁶ Ђурић, *Једна антиисламска икона Светог Саве Српског и Светог Симеона Немање*, 130.

(251 × 174 cm) и сложеном тематиком сврстава се међу најзначајније сачуване целине посвећене родоначелницима династије Немањић у српском позносредњовековном сликарству.⁷ Кроз циклус од седамнаест епизода, разложен на двадесет три композиције, илустровани су догађаји који су претходили и следовали Савином постригу, његова чуда, упокојење, зидање Мораче, а у медаљону на постаменту је приказ упокојења Стефана Вукановића. Овај Немањић укључен је и у програм друге Јованове иконе из Мораче мањих димензија, на којој су у пуној фигури поред Светог Симеона и Светог Саве Српског представљени и Стефан Вукановић и Свети Кирил Филозоф (1644/1645) (сл. 1).⁸ Програмским и иконографским повезивањем Светог Стефана Вукановића са родоначелницима Немањића тежило се оснажењу култа морачког ктитора, о чему сведочи и опис једне изгубљене морачке иконе зографа Радула.⁹

Малобројне су представе Опела Светог Саве Српског које илуструју околности изненадног догађаја из јануара 1236. године који се збио у Трнову приликом Савиног повратка са другог ходочашћа у Свету земљу и проласка кроз Бугарску.¹⁰ Једна од њих заступљена је на двостраној икони из пећке ризнице (сл. 4), означеној натписом као „Успеније Светог Саве српског научитеља“: *хспеніе с(в)етаго савь[ї] срп(с)кин нахѣнтель :11*, а друга, у виду епизоде, у оквиру житија првог српског архиепископа на Јовановој морачкој икони.¹²

Поред култова Светог Саве и Светог Симеона Српског, који се у 16. и 17. веку шире у Русију и Бугарску¹³, у српској средини су између 1557. и 1690. године брижљиво неговани и култови Светог Стефана Првовенчаног и Светог Стефана Дечанског.

⁷ О икони постоји обимна литература: В. Р. Петковић, *Легенда Св. Саве у старом живопису српском*, Глас СКА CLIX други разред 81, Београд 1933, 5-76; *Средњовековна уметност у Србији 1844-1969*, Београд 1969 (уводни текст Мирјана Ћоровић-Љубинковић, каталог: Десанка Милошевић и Мирјана Татић-Ђурић), 61-62 кат. бр. 71; З. Кајмаковић, *Зограф Георгије Митрофановић*, Сарајево 1977, 354-356; *Idem*, *Козма - Јован*, ЗЛУМС 13 (Нови Сад 1977), 101-104; С. Петковић, *Морача*, Београд 1986, 99-101 сл. 50-52; Д. Симић-Лазар, *Илустровано житије светог Саве Српског на икони из Мораче*, Саопштења XXXVII-XXXVIII/2005-2006 (Београд 2006), 69-93, сл. 1-13 (са старијом литературом); Д. Поповић, *Ктитор Мораче и његов култ*, Манастир Морача, Београд: Балканолошки институт САНУ 2006, 26, 66, сл. 4-5 табла XII; С. Петковић, *Хиландарски ходочасник: сликар Јован у Хиландару 1632. године*, Саопштења XLI (Београд 2009), 165-166; Матић, *op.cit.*, кат. бр. 266: 159, 160, 161, 162, 163, 165, 235, 237, 313, 317, 321, 363, 369, 476-477 сл. 176, 183, 356, 357, 358, 363.

⁸ Матић, *op.cit.*, 163, 317, 477, кат. бр. 267, сл. 184.

⁹ З. Ракић, *Радул - српски сликар XVII века*, Нови Сад 1998, 56. О култу Стефана Вукановића: Поповић, *op.cit.*, 55-72.

¹⁰ М. Марковић, *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд 2009, 12, 98.

¹¹ Матић, *op.cit.*, кат. бр. 204А, 146-147, 164, 166-167, 306-307, 365, 456, сл. 160, 188, 341, 346.

¹² *Ibidem*, 165-166.

¹³ С. Петковић, *Српски светитељи у руским сликарским приручницима XVI-XIX века*, Споменница епископу шумадијском Сави, Нови Сад 2001, 159-176; *Idem*, *Српски*

сл. 4 Икона *Опело Светог Саве Српског*, 44 × 33,6 × 2,5 cm, Пећка патријаршија, непознати аутор, четврта деценија 17. века (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 4 Icon *Funeral service of Saint Sava of Serbia*, 44 × 33,6 × 2,5 cm, Treasury of the Peć Patriarchate Monastery, unknown author, fourth decade of the 17th century (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

сл. 5 Сцена *Симонида клевета Стефана Дечанског његовом оцу краљу Милутину*, детаљ иконе *Свети краљ Стефан Урош Трећи Дечански са житијем*, 150 × 93 × 5,5 cm, ризница манастира Дечани (изложена у Музеју СПЦ у Београду), зограф Лонгин, 1577 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 5 The Scene *Empress Simonida slanders Saint Stefan of Dečani to his father King Milutin*, detail of the Icon *Holy King King Stefan Uroš the Third of Dečani with his hagiography*, 150 × 93 × 5.5 cm, Treasury of the Dečani Monastery (exhibited at the Serbian Orthodox Church Museum in Belgrade), zograph Longin, 1577 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

сл. 6 Сцена *Краљ Милутин се код цариградског игумана распитује о свом сину Стефану*, детаљ иконе *Свети краљ Стефан Урош Трећи Дечански са житијем*, 150 × 93 × 5,5 cm, ризница манастира Дечани (изложена у Музеју СПЦ у Београду), зограф Лонгин, 1577 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 6 The Scene *King Milutin inquires about his son Stefan*, detail of the Icon *Holy King Stefan Uroš the Third of Dečani with his hagiography*, 150 × 93 × 5,5 cm, Treasury of the Dečani monastery (exhibited at the Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade), zograph Longin, 1577 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

Пре него што се посветимо анализи представа Првовенчаног краља у српском иконопису обновљене Пећке патријаршије, укратко ћемо се осврнути на приказе српских владара династије Немањић који су му следовали. Иако су представе светог краља Милутина заступљене у зидном сликарству тога доба, а његов култ живи¹⁴, нема сачуваних икона на којима је овај свети владар самостално приказан, уколико се изузму *светитељи у сликарству православних народа*, Нови Сад 2007.

¹⁴ Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 91-97, 289; *О Србљаку. Студије*, Београд 1970, 297-298; В. Ј. Ђурић, С. Пирковић, В. Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 295 сл. 189; М. Убиларип, *Зборник са кратким житијем краља Милутина*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 71, бр. 1-5 (Београд 2005), 53-72.

епизоде са житијне иконе Светог Стефана Дечанског зографа Лонгина (1577) у којима је насликан у оквиру сцена: *Симонида клевета Стефана Дечанског његовом оцу краљу Милутину* (сл. 5), *Распитивање краља Милутина о сину* (сл. 6)¹⁵ и *Сусрет краља Милутина са сином Стефаном* (сл. 7).¹⁶ До краја шездесетих година 20. века у испосници Светог Саве Освећеног у Кареји налазила се икона на којој је Свети краљ Милутин био приказан са својим сином, Стефаном Дечанским, али је страдала у пожару, а да није објављена.¹⁷

Ширење култа Светог Стефана Уроша Трећег Немањића и иконографско уобличавање његове представе нераскидиво је повезано са дечанским манастиром.¹⁸ Култ Стефана Дечанског, који се као свети објавио још 1343. године, у српској средини доживљава велику популарност и коначни развој између 1557. и 1690. године, а сврстава се у ред најраспрострањенијих, поред култова Светог Саве и Светог Симеона.¹⁹ Врхунац тог развоја представља житијна икона Светог краља из манастира Дечана (150 × 93 × 5,5 cm) (сл. 8), чије је сликање 1577. године завршио писац, монах и зограф Лонгин.²⁰ О томе је оставио два веома значајна натписа - један ктиторски, са подацима о надлежном патријарху, епископу и игуману, и други ауторски, у коме у исповедном и молитвеном тону наводи да је икону сликао „у ранама и гноју“, „руком својом, са душом“.²¹ Као литерарни извор послужило му је Цамблаково *Житије Светог Стефана Дечанског*.²² Управо је Григорије Цамблук (1402-1409),

¹⁵ Ову епизоду прати и текст у коме се истиче да је Милутин „тихо и умилно упитао игумана цариградског [манастира Христа Пантократора, прим. аут.] о сину свом Стефану“: „вѣпрашаєтъ крал(ь) цнлвстнн(ь) нгьдє(на) ц(а)роградскагѡ тихо и вѣдлнєнно ѿ с(н)не своєд(ь) стѣфан(с)“. Матић, *op.cit.*, 402.

¹⁶ Представа измиреног оца и сина означена је натписом „смирєње“: сьднрє(нїє).

¹⁷ С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, Света Гора Атонска, 1997, 52.

¹⁸ С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ - култ Стефана Дечанског*, Београд 2007.

¹⁹ Т. Вукановић, *О култу Стевана Дечанског у Метохији*, Хришћанско дело, година III, свеска 5 (Скопје 1937), 371-389; Д. Поповић, *Под окриљем светости: култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд: Балканолошки институт САНУ 2006, 143-183, 337-360; И. М. Ђорђевић, *Студије српске средњовековне уметности* (приредили Драган Војводић и Миодраг Марковић), Београд 2008, 383-387, 391-393.

²⁰ В. Ј. Ђурић, *Икона светог краља Стефана Дечанског*, Београд 1985, 9-32; Матић, *Српски иконопис*, 402-403 кат. бр. 34 (са старијом литературом).

²¹ Матић, *op.cit.*, 402. О икони: Матић, *op.cit.*, 402-403, кат. бр. 34 (са старијом литературом), 38, 168-175, 229-230, 235, 241, 247, 251-252, 268-269, 295, 317, 369, 380, 402-403, сл. 189-191, 194-196, 273-274, 295-296.

²² П. Поповић, *Житије Стефана Дечанског Григорија Цамблукa*, *Стара књижевност*, Београд 1965, 423-438; *Старе српске биографије*, Београд 1968, 203-228; Љ. Јухас-Георгијевска, *Лик Стефана Дечанског код Даниловог Ученика и Григорија Цамблукa: транспозиција стварности*, Научни састанак слависта у Вукове дане 36/2, Београд 2007, 23-37; С. Михаиловић-Милошевић, *Стефан Дечански у Цамблаковом Житију и Служби*, Баштина, св. 33 (Београд 2012), 23-32. За сваку епизоду житијне иконе: Ђурић, *Икона светог краља Стефана Дечанског*.

сл. 7 Сцена Сусрет краља Милутина са сином Стефаном, детаљ иконе Свети краљ Стефан Урош Трећи Дечански са житијем, 150 × 93 × 5,5 cm, ризница манастира Дечани (изложена у Музеју СПЦ у Београду), зограф Лонгин, 1577 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 7 The scene *Meeting of King Milutin with his son Stefan*, detail of the icon *Holy King Stefan Uroš the Third of Dečani with his hagiography*, 150 × 93 × 5,5 cm, Treasury of the Dečani Monastery (exhibited at the Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade), zograph Longin, 1577 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

сл. 8 Икона Свети краљ Стефан Урош Трећи Дечански са житијем, 150 × 93 × 5,5 cm, ризница манастира Дечани (изложена у Музеју СПЦ у Београду), зограф Лонгин, 1577 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 8 Icon *Holy King Stefan Uroš the Third of Dečani with his hagiography*, 150 × 93 × 5,5 cm, Treasury of the Dečani Monastery (exhibited at the Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade), zograph Longin, 1577 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

сл. 9 Сцена Друго јављање Светог Николе Стефану Дечанском: враћање вида, детаљ иконе Свети краљ Стефан Урош Трећи Дечански са житијем, 150 × 93 × 5,5 cm, ризница манастира Дечани (изложена у Музеју СПЦ у Београду), зограф Лонгин, 1577 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 9 The scene *Second Appearance of Saint Nicholas to Saint Stefan of Dečani: Recovery of sight by miracle*, Detail of the Icon *Holy King Stefan Uroš the Third of Dečani with his hagiography*, 150 × 93 × 5,5 cm, Treasury of the Dečani Monastery (exhibited at the Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade), zograph Longin, 1577 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

дечански игуман и писац, изградио литерарни приказ Стефана Уроша Трећег као светитеља кроз његово повезивање са Светим Николом.²³ У иконопису обновљене Патријаршије велики број представа Дечанског у равни је његовог повезивања са архиепископом и чудотворцем из Мире у Ликији: на житијним иконама Светог Николе из Дечана (зографа Лонгина с краја 16. века, кир Георгија и Козме зографа око 1620), Подврха (зограф Радул, 1664/1665) и Никољца (зограф Радул, 1676/1677) Дечански је насликан у епизодама *Јављања Светог Николе*

²³ Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 197-336, 361-374.

сл. 10 Икона *Опело Светог Стефана Дечанског*, 67,7 × 129,3 × 3,5 cm, ризница манастира Дечани (изложена у Музеју СПЦ у Београду), непознати аутор, прва половина 17. века (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 10 Icon *Funeral service of Saint Stefan of Dečani*, 67,7 × 129,3 × 3,5 cm, Treasury of the Dečani monastery (exhibited at the Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade), unknown author, first half of the 17th century (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

и *Враћања вида* (сл. 9).²⁴ *Опело Стефана Дечанског* је самостално представљено само на делу кир Георгија и зографа Козме с почетка 17. века, делимично пресликаном почетком 19. столећа (сл. 10).²⁵

На иконама српских мајстора обновљене Пећке патријаршије нема самосталних представа цара Душана и последњег Немањића, Уроша Петог.²⁶ Душан је као млади принц на коњу насликан једино у епизоди *Победе у бици код Велбужда* (Ћустендила) из 1330. године са Лонгинове житијне иконе Дечанског (сл. 11), у којој је натписом означен као „Стефан млади“, који „многo храбрости у рату показиваше“.²⁷ Последњи Немањић, краљ Урош, у иконопису обновљене Пећке патријаршије заступљен је само једном представом. Његова појава на икони зографа Радула из Народног музеја у Београду (1675/1676)²⁸ (сл. 12) одражава снажење

²⁴ Магић, *op.cit.*, 131, 133, 171, 175, 225, 295, 380, 401, 402, 413, 448, 497, 512-513 кат. бр. 67, 185, 345, 384 сл. 130, 256, 131, 132, 133 .

²⁵ Магић, *op.cit.*, 481 кат. бр. 283 (са старијом литературом); *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентитет, значај, угроженост* (ed. М. Марковић, Д. Војводић) измењено и допуњено издање, Београд: Галерија САНУ 2017, 480-481.

²⁶ О представама „цара“ Уроша у зидном сликарству: С. Петковић, *Лик цара Уроша у српском сликарству XVI и XVII века*, Зборник Народног музеја IX-X (Београд 1979), 513-525.

²⁷ Магић, *op.cit.*, 30, 35, 168, 171, 402 сл. 191.

²⁸ Ракић, *Радул*, 167-168, кат. бр. 31 (са старијом литературом), сл. XVI; Магић, *op.cit.*, 510, кат. бр. 377 сл. 187.

сл. 11 Сцена *Битка код Велбужда: тријумф Стефана Душана Немањића над Михаилом Трећим Шишманом*, детаљ иконе *Свети краљ Стефан Урош Трећи Дечански са житијем*, 150 × 93 × 5,5 cm, ризница манастира Дечани (изложена у Музеју СПЦ у Београду), зограф Лонгин, 1577 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 11 The scene *Battle of Velbužd: triumph of Stefan Dušan Nemanjić over Mihailo the Third Šišman*, detail of the Icon *Holy King Stefan Uroš the Third of Dečani with his hagiography*, 150 × 93 × 5,5 cm, Treasury of the Dečani Monastery (exhibited at the Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade), zograph Longin, 1577 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

сл. 12 Икона *Деизис са српским светитељима*, 46,2 × 31,7 × 2,4 cm, Народни музеј у Београду, инв. бр. 4020, зограф Радул, 1675/1676 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 12 Icon *Deesis with Serbian Saints*, 46,2 × 31,7 × 2,4 cm, National Museum in Belgrade, inv. no. 4020, zograph Radul, 1675/1676 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

култа последњег Немањића, који се као свети објавио 1583/1584. године, а пећки патријарх Пајсеј написао му је житије, службу и синаксарско житије (1641).²⁹

Пајсеј, пећки патријарх у раздобљу између 1614. и 1647. године, имао је изузетан значај и за развој култа првовенчаног српског краља Стефана Другог Немањића (велики жупан 1196-1217, краљ 1217-1227) током прве половине 17. века. Свети краљ Стефан првобитно је сахрањен у манастиру Студеница. Потом је његово тело Сава 1229. године пренео у Жичу, да би услед страдања „Мајке цркава“ оне биле похрањене у Сопоћанима.³⁰ Ту су у присуству патријарха Пајсеја 1629. године откривене целебне мошти светог краља, чему је претходило неколико чудесних јављања. Тим поводом Пајсеј је Стефану Првовенчаном - монаху Симону саставио

²⁹ Т. Јовановић, *Књижевно дело патријарха Пајсеја*, Београд 2001, 80-81, 95-98, 253-309. Служба цару Урошу се као аутограф патријарха Пајсеја чува у Зборнику бр. 33 Патријаршијске Библиотеке у Београду. Јовановић, *op.cit.*, 102-107.

³⁰ С. Станојевић, *Мошти Стефана Првовенчаног у Војводини*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду III/1 (1930), 50-65; Ј. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца, Смедерево 1965*, 52-54; М. Шакога, *Студеничка ризница*, Београд 1988, 109-111; Д. Поповић, *Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске „канонизације“ у средњовековној Србији*, ЗРВИ L (Београд 2013), 575-579 et passim.

сл. 13 Свети архиђакон првомученик Стефан и Свети Стефан Првовенчани, детаљ иконе *Деизис са српским светитељима*, 46,2 × 31,7 × 2,4 cm, Народни музеј у Београду, инв. бр. 4020, зограф Радул, 1675/1676 (фото: Музеј СПЦ)

Fig. 13 *Holy Archdeacon Stephen and Saint Stefan the First-crowned*, detail of *Icon Deesis with Serbian saints*, 46,2 × 31,7 × 2,4 cm, National Museum in Belgrade, inv. no. 4020, zograph Radul, 1675/1676 (photo: Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade)

сл. 14 Сцена *Свети Сава исцељује раслабљено и Свети Сава крунише брата Стефана*, детаљ иконе *Свети Сава Српски и Свети Симеон Немања са житијем Светог Саве*, 251 × 174 cm, манастир Морача, зограф Јован, 1644/1645 (фото: монах Игнатије Алексеев, Живота Ћирић)

Fig. 14 The scene *Saint Sava of Serbia heals the paralytic and Saint Sava of Serbia crownes his brother Stefan Nemanjić*, detail of the *Icon Saint Sava of Serbia and Saint Simeon of Serbia with Saint Sava's hagiography*, 251 × 174 cm, the Morača Monastery, zograph Jovan, 1644/1645 (photo: monk Ignatie Alekseev, Života Ćirić)

Службу (1629), а потом и Пролошко житије (1642), чиме је преподобни Симон уврштен међу најзначајније свете Србе, што је његовом култу удахнуло нову снагу.³¹

У погледу иконографије, у српском иконопису обновљене Пећке патријаршије преовлађује образац који Стефана Првовенчаног препознаје само као светог краља, не и као преподобног монаха, иако се у зидном сликарству тога времена тежило неговању оба иконографска вида његовог приказивања.³² Представе Стефана Првовенчаног на иконама никада

³¹ Србљак књига трећа. Службе. Канони. Акатисти, Београд 1970, 356-391; Јовановић, *Књижевно дело патријарха Пајсеја*, 67-76, 86, 89-91, 253-309. О посвећености патријарха Пајсеја приликом писања Службе Светом Симону сведочи и актостих (крајегранесије) који је оставио у њој: „пансин недостонни пою те“ (Јовановић, *op.cit.*, 89-90).

³² Стефан Првовенчани је и као монах и као владар насликан у зидном сликарству манастира Ораховице (1594), а као владар у програму сликарства наоса манастира Света Тројица код Пљеваља (1595), манастиру Градиште у Паштровићима

се нису осамосталиле, нити су ушле у програм иконостаса. По правилу је сликан у оквиру ширих композиција везаних за свете из династије Немањић. На икони Деизиса зографа Радула из Народног музеја у Београду (1675/1676) (сл. 12, 13) Првовенчани краљ приказан је у доњој половини сликаног поља заједно са Светим архиђаконом Стефаном - покровитељем династије, Светим Стефаном Дечанским, краљем Урошем Петим и кнезом Лазаром.³³ Првовенчани је у зрелом животном добу, дуге тамне браде, са затвореном круном на глави, крстом у подигнутој десници и крајем лороса у левици.

Веома значајне представе првог српског крунисаног владара заступљене су на морачкој икони Светог Симеона и Светог Саве Српског са житијем из 1644/1645. године, аутора зографа Јована. Ради се о две епизоде везане за део житија Светог Саве и Стефана Првовенчаног: *Свети Сава крунише Стефана* и *Свети Сава васкрсава умрлог брата Стефана Првовенчаног да би га замонашио*.³⁴ На њима се читава утицај старијих писаних извора: Доментијановог (1253/1254), посебно Теодосијевог житија Светог Саве (1290–1292), у коме су описи детаљнији, што је у науци већ уочено. Давно је запажена и тематска и иконографска повезаност програма Јованове иконе са фрескама зографа Георгија Митрофановића у трпезарији манастира Хиландара из 1621/1622. године³⁵, а помишљало се и да се угледао на минијатуре неког изгубљеног илустрованог рукописа Теодосијевог Житија.³⁶

На Јовановој икони, епизода *Свети Сава крунише свог брата Стефана Првовенчаног* (сл. 14), натписом означена као: *с(в)ѣты вѣнчаваетъ брата стефана на краљство*, насликана је у истом пољу са епизодом *Свети Сава исцељује ослабљеног*, јер су се оба догађаја одиграла у Жичи.³⁷

(1619/1620) и у трпезарији манастира Хиландара (1621/1622). Р. Грујић, *Старине манастира Ораховице у Славонији*, Старинар XIV, III серија, Београд 1939, 24-33; В. Ј. Ђурић, *Фреско сликарство манастира Градиште у Паиштровићима*, Историски записи књига 17, свеска 2, Титоград 1960, 278-279; С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 84, 189, 192; Кајмаковић, *Георгије Митрофановић*, 243-244.

³³ Ракић, *Радул*, кат. бр. 31 (са старијом литературом), сл. XVI; Матић, *Српски иконопис*, 510 кат. бр. 377.

³⁴ Симић-Лазар, *op. cit.*, 83-85, 86-87.

³⁵ Петковић, *Легенда Св. Саве у старом живопису српском*, 5-76; 3. Кајмаковић, Георгије Митрофановић, Сарајево 1977, 357; Симић-Лазар, *Илустровано житије Св. Саве Српског на икони из Мораче*, 71. О програму зидног сликарства хиландарске трпезарије: Кајмаковић, *Георгије Митрофановић*, 191-267. О хиландарском циклусу житија Светог Саве Српског: Петковић, *Легенда Св. Саве*, 8-50; Кајмаковић, *op. cit.* (поглавље *Илустрована биографија Светог Саве*), 238-267.

³⁶ Петковић, *Легенда Св. Саве*, 51-59.

³⁷ Петковић, *op. cit.*, 29-30 сл. 24; Симић-Лазар, *op. cit.*, 79, 82-83, сл. 9. Доментијан епизоду исцељења ослабљеног описује кроз аналогију између Светог Саве и Светог апостола Павла, односно аналогију Васкрсења Лазара. Доментијан, *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона* (приредила Р. Маринковић, превод: Лазар Мирковић), Београд: Просвета-Српска књижевна задруга 1988, 128-130. Теодосије пише да је Сава исцелио паралитичара кога је нашао пред улазом у Жичу и да он након

сл. 15 Фреска *Свети Сава круниса брата Стефана Првовенчаног*, источни зид трпезарије манастира Хиландара, зограф Георгије Митрофановић, 1621/1622 (фото: монах Милутин Хиландарац)

Fig. 15 The fresco *Saint Sava crownes his brother Stefan Nemanjić*, eastern wall of the Hilandar monastery dining room, zograph Georgije Mitrofanović, 1621/1622 (photo: monk Milutin of Hilandar Monastery)

сл. 16 Сцена *Свети Сава васкрсава умрлог брата Стефана да би га замонашио*, детаљ иконе *Свети Сава Српски и Свети Симеон Немања са житијем Светог Саве*, 251 × 174 cm, манастир Морача, зограф Јован, 1644/1645 (фото: монах Игнатије Алексејев, Живота Ћирић)

Fig. 16 The scene *Saint Sava resurrects the deceased brother Stefan Nemanjić in order to make him monk*, detail of the Icon *Saint Sava of Serbia and Saint Simeon of Serbia with Saint Sava's hagiography*, 251 × 174 cm, Morača Monastery, zograph Jovan, 1644/1645 (photo: Ignatie Alekseev, Života Ćirić)

Српски архиепископ одевен је у сакос са омофором и стихар са рекама, десном руком благосиља брата Стефана, док му левом руком на главу спушта златни владарски венац. Стефан носи пурпурни дивитисион са лоросом и нагнут је ка Сави, испружених раширених руку. О околностима крунисања које се одиграло пре осам векова, на дан Вазнесења Христовог 1217. године, пуно је писано.³⁸ Познато је да је крунисање обављено у манастиру Жича, чији је храм на Јовановој икони приказан у позадини у виду цркве двосливног крова, са куполом која почива на кубичном постољу. Посматрајући сцену насликану на икони, тешко је поуздано идентификовати личности које присуствују крунисању, јер нису означене натписима. У пратњи првог српског архиепископа нема никога, док је иза Стефана Првовенчаног група мушкараца високог ранга, по свему судећи дворјана, од којих је први у низу свечано одевен, а на глави има белу капу

целоноћне Савине молитве бива здрав. Теодосије, *Житија* (приредио Д. Богдановић), Београд: Просвета-Српска књижевна задруга 1988, 173-176.

³⁸ *Историја српског народа*, прва књига: *Од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*, Београд 1994, 266 et passim; И. Коматина, *Велико краљевство од прва: крунисање Стефана Немањића и „традиција Дукљанског краљевства“*, Историјски часопис бр. 65 (Београд 2016), 15-34 (са старијом литературом); Eadem, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 264-266.

сл. 17 Фреска *Свети Сава васкрсава умрлог брата Стефана да би га замонашио*, источни зид трпезарије манастира Хиландара, зограф Георгије Митрофановић, 1621/1622 (фото: монах Милутин Хиландарац)

Fig. 17 The Fresco *Saint Sava resurrects the deceased brother Stefan Nemanjić in order to make him monk*, eastern wall of the Hilandar monastery dining room, zograph Georgije Mitrofanović, 1621/1622 (photo: monk Milutin of Hilandar Monastery)

са црвеним ободом. Теодосије у Житију Светог Саве наводи да Сава заповеда брату да у Жичу дође „са великашима и свима благороднима“³⁹, па Стефан шаље заповест сазивајући ипате (конзуле) и војводе, припаднике војног племства - тисућнике и сатнике, „и мале заједно са великим“⁴⁰. Пајсеј у Синакарском житију преподобног Симона пише да је присутна била „сва властела“⁴¹. Јован се опредељује да од догађаја који Теодосије описује као „сабор веома велик“⁴², у склопу кога је архиепископ у цркви Христа Спаса беседио и служио свеноћно бденије, илуструје само његов најзначајнији моменат: тренутак када за време богослужења Сава у Светињу над светињама уводи

Стефана „молитвама и мољењима Богу благословивши га, багреницом и бисером опасавши га и украсивши, и венцем царства часну главу његову венчавши, и миром га помазавши, прогласи га за Богом самодржавна краља српског“⁴³. Занимљиво је да на Митрофановићевој фрески у трпезарији Хиландара (сл. 15) Сава, у чијој је пратњи један ђакон, брата крунише куполостом круном – стемом, а не венцем – стематогирионом, који слика зограф Јован.⁴⁴ Уз то, на свим осталим епизодама изображеним на икони зографа Јована, изузев *Крунисања*, Стефан Првовенчани на глави има високу куполасту круну. Такву круну носе и бугарски цар Иван Асен Други и његова супруга у епизоди *Опела Светог Саве Српског*, као и Савина мајка Ана – потоња монахиња Анастасија и принц Сава у епизоди која илуструје Савину младост, док је Свети Симеон представљен са затвореном круном, што је учињено да би се Немањино „владарско достојанство уздигло“⁴⁵. На фрески која приказује Крунисање Првовенчаног у трпезарији манастира Хиландара, делу Георгија Митрофановића које се сматра предлошком за

³⁹ Теодосије, *Житија*, 205.

⁴⁰ *Loc. cit.*

⁴¹ Јовановић, *Књижевно дело патријарха Пајсеја*, 235: „и са свом својом властелом“ (и со всѣмн властѣлн свонци).

⁴² Теодосије, *op. cit.*, 205.

⁴³ *Ibidem*, 206-207.

⁴⁴ Петковић, *Легенда Св. Саве*, 29, 35 сл. 29.

⁴⁵ Симић-Лазар, *op. cit.*, 83. У том контексту, јасно је зашто Првовенчани на најстаријем портрету изнад западног улаза у Студеницу, носи круну са препедулијама. С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 79-85.

Јованову житијну икону, Сава свог брата Стефана крунише куполастом круном - стемом.⁴⁶ Чињеницу да је круна добијена од римског папе Хонорија Трећег (1216-1227) Доментијан посебно наглашава, али и он и Теодосије у Житију Светог Саве помињу само крунисање венцем⁴⁷. Не треба сумњати у то да су историјске околности средином 17. века утицале на тежњу зографа Јована да приликом представљања ове веома значајне епизоде избегне сликање круне⁴⁸, па следује описима текстуалних предлогака. У ктиторском натпису на икони наводи се да је настала „трудом и подвигом“ оца игумана Луке јеромонаха са братијом, залагањем ктитора кир Јефрема јеромонаха, у време патријарха Пајсеја, митрополита Пајсеја Колашиновића, епископа Никифора и дохијара Силвестра: благоволенѣм нже къ тронци славицаго бога сѣдѣла се и попнса се икона сѣа повеленѣм и подвнгомъ отца нгъдлена квр лвке равнанинъ ѣрмонаха съ братѣмн. семъ же быс(тъ) дѣла настотель и фнторъ квр ефремъ, ѣрмонахъ от села лепенца, богъ да га просты, при квр павсею патриархъ, и павсею митрополитъ колашиновнѣ, епископъ квр никифоръ, и дохваръ быс(тъ) квр силвестаръ от лазаревнкъ, ·Ѡ· ·р· ·н· ·г· · тогда и келѣа съградн се в поповон нивн.⁴⁹

Иако је помињање надлежног митрополита и патријарха опште место у овом и сличним ктиторским натписима, чињеница да је икона настала у време патријарха Пајсеја у манастиру Морача даје посебан тон објашњењу питања сликања венца на Јовановој икони. Док је у Доментијаново време прихватање круне од римског папе могло бити тумачено као израз „политичког прагматизма“⁵⁰, у време патријарха Пајсеја, „човека тиха и обазрива“⁵¹, „добро богословски и књижевно образовано“⁵² такав став био је неприхватљив, јер раздобље

сл. 18 Чланови владарске породице и властела, детаљ сцена Крунисање Стефана Првовенчаног и Чудо Светог Саве над самртним одром брата (Сава васкрсвава Стефана Првовенчаног), икона Свети Сава Српски и Свети Симеон Немања са житијем Светог Саве, 251 × 174 cm, манастир Морача, зограф Јован, 1644/1645 (фото: монах Игнатије Алексеев, Живота Ћирић)

Fig. 18 Members of the royal family and nobility, details of two scenes *The crowning of Stephen Nemanjić* and *The Miracle of Saint Sava over deceased brother Stefan the First-crowned* from the Icon *Saint Sava and Saint Simeon of Serbia with scenes from Saint Sava's hagiography*, 251 × 174 cm, Morača Monastery, zograph Jovan, 1644/1645 (photo: monk Ignatije Alekseev, *Života Ćirić*)

⁴⁶ Кајмаковић, *op. cit.*, 243-244. И Доментијан (*op. cit.*, 154-157) и Теодосије (*op. cit.*, 206-207) у опису крунисања користе термин „венац“.

⁴⁷ Доментијан, *loc. cit.*; Теодосије, *op. cit.*, 206-207.

⁴⁸ Ово запажа и: Симић-Лазар, *op. cit.*, 84-85.

⁴⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 1397; Кајмаковић, *Козма-Јован*, ЗЛУМС 13 (Нови Сад 1997), 100; Петковић, *Морача*, 100.

⁵⁰ Симић-Лазар, *op. cit.*, 84.

⁵¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књига 1: од покрштавања Срба до краја XVIII, Београд 2002, 277.

⁵² Слијепчевић, *op. cit.*, 278.

сл. 19 Јован Осми Палеолог (1392–1448), византијски цар, портрет у рукопису Codex 2123, Fol. 30v (Библиотека манастира Свете Катарине на Синају), 15. век

Fig. 19 Byzantine Emperor John VIIIth Palaeologus (1392-1448), portrait in manuscript Codex 2123, Fol. 30v (Library of the Saint Catherine Monastery in Mount Sinai), 15th century

његовог управљања Патријаршијом обележавају интензивне кампање тек основане Конгрегације за пропаганду вере римокатоличке Цркве зарад промовисања Уније, при чему се монасима манастира Морача наметала улога посредника, особито између 1642. и 1648. године⁵³. Од суштинског значаја за разумевање околности у којима Јован започиње сликање житијне иконе Светог Саве, коју ће завршити 1644/1645. године, представља чињеница да у то време патријарх Пајсеј након шест година упорног инсистирања мисионара Конгрегације Де Леонардиса⁵⁴ шаље славном римском папи Урбану Осмом⁵⁵ дугачак одговор на његово писмо у виду посланице која носи датум 2. новембар 1642. године.⁵⁶ У њој Пајсеј одбија понуду Уније, излажући на неколико страна Символ православне вере, саобразан оном утврђеном на Другом Васељенском сабору у Цариграду 381. године.⁵⁷ Позивајући се на пророке, апостоле и одлуке Васељенских сабора, он наглашава и суштинску разлику између употребе квасног и бесквасног хлеба у обреду Источне и Западне Цркве, апострофирајући да Христос са апостолима „на тинне вечерн кваснъ хлѣбъ преложнше“ као и да “не рече безъквасноу дѣлати”.⁵⁸ У завршним реченицама патријарх упућује изразе свог поштовања папи Урбану, а притешњен тешким материјалним

приликама у којима се налази Патријаршија, изражава наду да ће папа бити у прилици да пошаље финансијску помоћ⁵⁹, због чега ће „име свето Твоје

⁵³ Ово истиче и Симић-Лазар, *op. cit.*, 84-85.

⁵⁴ Слијепчевић, *op. cit.*, 277-279.

⁵⁵ Папа Урбан Осми (1568-1644) потиче из породице Барберини, а познат је као покровитељ уметности и уметника (Пјетро да Кортоне, Ђан Лоренцо Бернини), али и по контроверзи у вези Галилео Галилеја. А. Kraus, *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII, 1623–1644*, Rome, Freiburg and Vienna 1964; Laurie Nussdorfer, *Civic Politics in the Rome of Urban VIII*, Princeton University Press 1992; Rivka Feldhay, *Galileo and the Church*, Cambridge University Press 1995; W. Chandler Kirvin, *Powers Matchless: The Pontificate of Urban VIII, the Baldachin, and Gian Lorenzo Bernini*, New York: Peter Land, 1997.

⁵⁶ М. Јачов, *Списи конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622-1644*, Београд 1986, 585; Посланица није сачувана у виду аутографа, већ посредством превода и преписа на латински језик, са именом патријарха Пајсеја на крају. Јовановић, *Књижевно дело патријарха Пајсеја*, 88, 91, 313-316.

⁵⁷ Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље: од XVI до XIX века*, Београд 1950, 173-174.

⁵⁸ Јовановић, *op. cit.*, 316.

⁵⁹ Радонић, *op. cit.*, 10, 171.

бити уписано у поменик, за напредак папе римског, у спомен негдашњег јединства источних и западних отаца⁶⁰. На крају закључује да се ипак „сада морамо држати предања светих апостола и светих сабора, јер ће сви свети људи бити једно стадо и биће један пастир у самом Господу Исусу“⁶¹. Тек имајући све ово у виду, може се у целости разумети Јованова интерпретација круне на глави Стефана Првовенчаног, јер је требало избећи помињање римског папе у контексту крунисања првог српског краља.

Сцена која на икони зографа Јована илуструје *Чудо Светог Саве над смртним одром брата* (сл. 16) догодила се 24. септембра 1227. или 1228. године⁶², а натписом је означена као: *Свети Сава васкрсава умрлог брата да би га замонашио: с(в)е(т)ы сава възкресн братъ оумръша дондеже п(о)стриже его*⁶³. Доментијан овај догађај именује као „*Чудо преосвећенога, које је сатворио престављењу брата свога*“⁶⁴. Слика Јован приказује три групе личности окупљене око светог краља Стефана који лежи на одру склопљених очију, руку прекрштених на грудима. Првовенчани је у владарском орнату: одевен је у дивитисион са лоросом, а на глави има високу отворену круну. Свети Сава, у одећи архиепископа, нагнут је над братовљевим телом, лица приљубљеног уз његов образ. Слика Јован изоставља да прикаже Савин журни долазак на коњу, описан и код Доментијана и код Теодосија⁶⁵.

По композицији и иконографији, Јованов приказ Савиног Чуда близак је Митрофановићевом решењу из хиландарске трпезарије (сл. 17), коме, међутим, недостаје изостаје епизода са анђелом⁶⁶. За разлику од Митрофановића у хиландарској трпезарији, Јован илуструје оно што је непосредно претходило доласку Саве, а забележено је код Теодосија: током пута Сава се молио Спаситељу да врати анђела Господњег са душом његовог

сл. 20 Архонт Манојло Ласкарис Хаџикис, фреска у цркви Богородице Пантанасе у Мистри, 1445

Fig. 20 Archont Manos Laskaris Hatzikis, fresco in the Church of the Virgin Mary Pantanassa in Mistra, 1445

⁶⁰ Јовановић, *op. cit.*, 316.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Марковић, *Прво путовање светог Саве у Палестину*, 115-116 et passim.

⁶³ Петковић, *Легенда Св. Саве Српског*, 32-33, 39-40, сл. 33-34; Симић-Лазар, *op. cit.*, 86-87 сл. 5г, 10.

⁶⁴ Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, 166. Ово запажа и: Д. Поповић, *Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље*, 576 et passim.

⁶⁵ Доментијан, *op. cit.*, 166; Теодосије, *Житија*, 220; С. Радојчић, *Седам стотина година медицине у Срба*, Београд: Галерија САНУ 1971, 86-87.

⁶⁶ Кајмаковић, *Георгије Митрофановић*, 244.

брата како би он оживео „за данашњи дан до наступајуће ноћи“,⁶⁷ био замонашен и предао престо сину Радославу. Јован у средишту композиције заправо илуструје моменат у коме се одиграва чудо које претходи Савином „подизању“ брата са самртне постеље, замонашењу и предаји власти Радославу. То је сам тренутак враћања душе Првовенчаног краља током Савиног погружавања у молитву Христу док прислања своје лице лицу упокојеног брата. Сава се тада, како Теодосије описује, усрдно молио Спаситељу наводећи примере Исусових чудесних исцељења, обраћајући се присутнима да не плачу и не вичу јер „не умре краљ, него спава, и душа је његова у њему“.⁶⁸ У левом углу композиције је скупина жена тужних израза лица, при чему две на глави имају круне. По свему судећи, ради се о супрузи Првовенчаног, Ани Дандоло (преминула око 1265. године) и супрузи краља Радослава, Ани Комниној Дукиној (од краја 1219. или почетка 1220).⁶⁹ У лику млађе гологлаве женске особе у раскошној хаљини са црвеним огртачем вероватно треба препознати једну од Стефанових кћери. На супротној страни је већа група мушкараца високог ранга који тугују и плачу. Посебно се истичу фигуре неколико личности на почетку групе: две особе које на главама имају беле капе са пурпурним ободом, и једне, гологлаве, која убрусом отире сузе. Теодосије наводи да су упокојењу Првовенчаног краља присуствовала сва четворица његових синова, као и да су „сви мали и велики плакали и спремали погреб“⁷⁰. Тешко је, међутим, идентификовати мушке особе које је Јован насликао и у сцени Крунисања и у епизоди Чуда Светог Саве у непосредној близини Првовенчаног, особито оне које на главама имају беле капе црвеног обода (сл. 18). И Митрофановић на челу групе великаша приказује старијег седобрадог мушкарца и двојицу млађих људи; ту је и детаљ са марамицом, али су гологлави. Сва четворица синова Првовенчаног у тренутку његове смрти били су млади: Радослав је могао имати највише 37 година, Владислав 29, Предислав (потоњи архиепископ Сава Други) око 27, а Стефан Урош Први тек око 7. Због необичних капа које носе само једна, односно две истакнуте личности, и неусаглашености узраста, не може се тврдити да су у скупини мушких фигура приказани синови Првовенчаног, већ је, изгледа, у обе композиције реч о најважнијим представницима властеле. Беле капе налик клобуку са црвеним ободом оштрих ивица највише сличе скиадиону, капи коју су на византијском двору носили деспоти или чланови вишег племства, односно блиски рођаци владара, па и он сам.⁷¹ Са таквом капом на глави Јован

⁶⁷ Теодосије, *op. cit.*, 221.

⁶⁸ *Ibidem*, 222; Радојчић, *op. cit.*, 86.

⁶⁹ Владимир Петковић (*op. cit.*, 32-33) пишући о поменутој сцени запажа да „код ногу краљевих стоји краљица, коју прате чланови краљевске породице. Десно главе стоје уцвелели великодостојници и властела“. Драгиња Симић-Лазар (*op. cit.*, 86) наведену скупину идентификује као чланове породице и блиске дворјане, закључујући да се „међу њима запажају две крунисане особе, од којих је једна свакако српска краљица“.

⁷⁰ Теодосије, *op. cit.*, 222.

⁷¹ По Псеудо Кодину (147-149, 153-166 *et passim*) и Симеону Солунском (Pg 155, col. 396). В. М. Parani, *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography* (11th-15th Centuries), Brill: Leiden, Boston 2003, 70 *nap.*

Осми Палеолог (1392–1448) представљен је на портрету у рукопису Codex Gr. 2123, Fol. 30v (Библиотека манастира Свете Катарине на Синају)⁷² (сл. 19), на бронзаној скулптури из Фиренце (1439, сада у Ватиканском музеју у Риму)⁷³, медаљону из Фераре (1438–1439)⁷⁴, медаљону Пизанела из Музеја Ермитаж у Санкт Петербургу⁷⁵, као и архонт Манојло Ласкарис Хаџикис на портрету у цркви Богородице Пантанасе у Мистри (1445) (сл. 20).⁷⁶

Кулминацију Савиног чуда васкрсења брата и Јован и Митрофановић приказују на исти начин: Савина десна рука положена је на тело Првовенчаног у висини појаса, а не срца, иако Теодосије пише да се чудо одиграло у тренутку када је Сава на Стефаново срце положио руку и у име Свете Тројице осенио га крсним знаком, након чега је рукама осетио да се тело његовог брата покренуло и да су му прса топла и жива.⁷⁷ Зограф Јован не приказује оно што се догодило после Савиног чуда: оживелог Стефана, монашење од стране брата Саве, Предају краљевства сину Радославу, Последње причешће и смрт, али се бар један од тих догађаја – монашење, да наслутити из приказа групе монаха у позадини. Први у низу, вероватно игуман Жиче, око кога су угледни чланови братства, покривеним рукама држи монашку расу и маказе потребне за постриг.

Две епизоде са иконе зографа Јована последње су на којима је у српском иконопису обновљене Пећке патријаршије до Велике сеобе 1690. године био представљен Свети Стефан Немањић, Првовенчани српски краљ, потоњи монах Симон. У целини посматрано, представе Стефана Првовенчаног на иконама, као и представе осталих припадника династије Немањић, али и чланова других владарских породица - Хребелановић и Бранковић, особеност су српског иконописа 16. и 17. века. Те представе су позна интерпретација славне средњовековне историје, израз једне од најзначајнијих идеја програма устројеног још у време пећког патријараха Макарија Соколовића ради очувања православног и националног идентитета Срба у измењеним и сложеним околностима живота у оквиру Османске империје.

74; Eadem, *Cultural Identity and Dress: The Case of Late Byzantine Court Costume*, *Jarbuch der Österreichischen Byzantinistik* 57 (2007), 126, 134 fig. 9, 10.

⁷² *Byzantium: Faith and Power*, New York 2000, 532-533 cat. no. 319 fig. 319, 319.1

⁷³ *Ibidem*, 534 cat. no. 320 fig. 320.

⁷⁴ *Ibidem*, 21, 535-536, cat. no. 321 fig. 2.8, 321 obverse.

⁷⁵ Parani, *Cultural Identity and Dress*, 134, fig. 9.

⁷⁶ М. Николић, *Византијска аристократија у 15. веку*, Београд 2013 (необјављена докторска дисертација одбрањена на одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду), 42-43 нап. 249.

⁷⁷ Теодосије, *Житија*, 221-222.

Miljana Matić

(Museum of the Serbian orthodox church)

REPRESENTATIONS OF SERBIAN RULERS OF NEMANJIĆ DYNASTY IN ICON
PAINTING OF RESTORED PATRIARCHATE OF PEĆ (1557-1690): STEFAN THE
FIRST-CROWNED

After the restoration of independence of the Peć Patriarchate (1557), Serbian Icon painting is experiencing a strong blooming. The depictions of Serbian rulers of the Nemanjić dynasty represent the peculiarity of the Serbian Icon painting of the 16th and 17th centuries in relation to the post-byzantine Icon painting of that time (Greek, Italo-Cretan, Russian etc.). Large number of Icons show representations of the founders of the Nemanjić dynasty – Saint Sava and Saint Simeon of Serbia, but also Saint Stefan of Dečani, as well as Stefan the First-crowned, Stefan Vukanović, and the last Nemanjić, Uroš the Vth. As masterpieces of these kind of art-works stand out the Vita Icon of Saint Stefan of Dečani (1577, master Longin) and Icon of Saint Simeon and St. Sava of Serbia with the scenes from St. Sava's life from Morača monastery (1644/1645, master Jovan), which includes the episodes of the *Crowning of Stephen Nemanjić the First-crowned king of Serbia* and his *Resurrection* by means of his brother, first serbian archbishop Sava, in order to make him monk Simon before his death. In the sense of iconography, Icon painting of the 16th and 17th century recognizes Stephen the First-crowned only as a holy king, not as a monk. In the episode of *Crowning* at painter Jovan's Vita Icon of Saint Sava and Saint Simeon of Serbia with the scenes from St. Sava's life from Morača monastery, Stephen the First-crowned is depicted with the wreath - *stematogirion*, following the old textual sources, instead with the crown – *stema*, that painter Georgije Mitrofanović represents on the fresco in the dining room of Hilandar Monastery. That was, among other, influenced by the fact that the Roman-catholic Congregation for faith propaganda (Sacra Congregazione »de Propaganda Fide«) missionaries performed intense activity in Morača monastery during the time of patriarch Pajsej, so painter Jovan most likely wanted to avoid representation of the insignia obtained from the Roman Pope. One Icon - of the Deesis from National Museum in Belgrade (1675/1676, painter Radul), shows the „Panteon“ of Saint Serbs, mainly from Nemanjić dynasty: in the upper zone near the throne of Christ, behind the Mother of God and Saint John the Forerunner, are painted Saint Simeon and Saint Sava od Serbia, while in the lower zone next to Saint Stefan the First-martyr are depicted Stefan the First-crowned, Saint Stefan of Dečani, King Uroš the Vth and Prince Lazar Hrebeljanović in full-figure. In the Serbian Icon painting of the Patriarchate of Peć, dating from 1557. to 1690. there are no independent representations preserved depicting Holy King Milutin Nemanjić. On the other side, the Cult of his son, Saint Stefan of Dečani, is experiencing full development, and he was often painted on icons both independently and in the episodes of Saint Nicholas vita icons during 16th and 17th century, but also in the framework of his Funeral service.